

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)

VOLUME - 11 | ISSUE - 11 | AUGUST - 2022

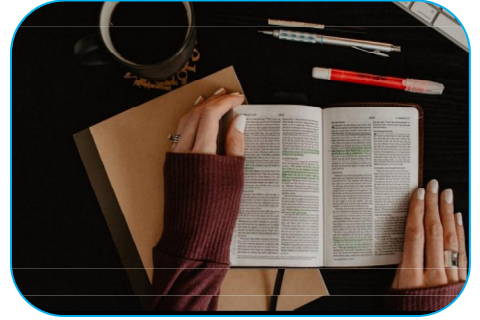
स्वयं अध्ययन - एक दिशा

डॉ. रवि मगन सुरवसे

कॉलेज ऑफ एज्युकेशन फॉर वुमेन, कुईवाडी.

प्रस्तावना -

पालक आपल्या पाल्याला 'अभ्यास कर', 'अभ्यास कर' असे वारंवार सांगतात परंतु पाल्य अभ्यासाला बसत नाहीत. ही सर्व पालकांची तक्रार आहे. मुलांनी स्वतः अभ्यास करणे गरजेचे आहे. म्हणजे मुलांनी स्वतः अभ्यास करणे गरजेचे आहे. त्यामुळे स्वतः अध्ययनाच्या प्रक्रियेची गुणवैशिष्ट्ये या प्रक्रियेसाठीच्या कौशल्य प्राप्तीचे मार्ग अभ्यासणे गरजेचे आहे. शिक्षणशास्त्रात, मानसशास्त्रात आज या संकल्पनेचा अभ्यास केला जात आहे.

अध्ययन - (व्याख्या) - अपेक्षित व योग्य दिशेने वर्तन बदलासाठी विद्यार्थ्यांने केलेली कृती म्हणजे अध्ययन होय.

स्वयं अध्ययन (व्याख्या) - अपेक्षित वर्तन बदल होण्यासाठीचे प्रयत्न विद्यार्थी जेव्हा स्वबळावर करतो, त्यावेळेस होणारे अध्ययन म्हणजे स्वयं अध्ययन होय.

विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिकोनातून पाहिले तर ही अत्यंत महत्वाची कृती आहे ही कृती कुशलतापूर्वक करू शकणारा विद्यार्थी अध्ययनात अधिक यश मिळवू शकतो म्हणजेच तो उद्दिष्टांच्या अधिक जवळ जाऊ शकतो. म्हणूनच विद्यार्थ्यांच्या स्वयं-अध्ययनाला चालना व प्रेरणा देणे हे पालक व शिक्षकांची अत्यंत महत्वाचे कर्तव्य आहे.

स्वयं अध्ययनासाठी महत्वाची कौशल्ये-

- 1) आकलनार्थ श्रवण
- 2) आकलनार्थ वाचन
- 3) लेखन कौशल्य
- 4) टिपण कौशल्य
- 5) निरीक्षण कौशल्य
- 6) रेखाटण कौशल्य
- 7) स्मरण कौशल्य
- 8) नियोजन कौशल्य

या सर्व कृती विद्यार्थ्यांने स्वयं-अध्ययनासाठी कार्यक्षमतेने करण्यासाठी या कौशल्यांचे प्रशिक्षण विद्यार्थ्यांना दिल्यास त्यांना शैक्षणिक प्रगती करण्यास साह्य होईल, म्हणून या कौशल्यांचा व त्यांच्या प्राप्तीच्या प्रशिक्षणाच्या नव्या दृष्टिकोनातून विचार केलेला आहे.

स्वयं-अध्ययनाच्या कौशल्यांच्या प्राप्तीसाठी विद्यार्थ्यांचे प्रशिक्षण आणि शिक्षकाची भूमिका -

1) आकलनार्थ श्रवण -

शाळेमध्ये विद्यार्थी अध्ययन करताना जास्त श्रवणाचीच कृती करतो. मात्र या कृती कौशल्याची त्याने प्राप्ती करावी यासाठी कोणत्याही स्तरावर प्रयत्न होत नसल्याचे आढळते. या कौशल्याचे उपघटक 1) बैठक किंवा शरीरस्थिती 2) श्रवण सुलभ मनःस्थिती 3) अवधान केंद्रीकरण 4) प्रतिसाद

या कौशल्यप्राप्तीसाठीचे मार्ग - विद्यार्थ्यांना प्रभावी श्रवणासाठीच्या युक्त्या, सांगल्यात, प्रभावी श्रवणाची संधी वारंवार विद्यार्थ्यांना देणे, टेपरेकॉर्डसारख्या यंत्राचा वापर करणे, जाणीवपूर्वक श्रवण कौशल्य वाढविण्यासाठी आपण विद्यार्थ्यांना श्रवणाचा सराव देणे, श्रवणानंतर आकलन तपासणे या बाबी जर केल्या तर हे कौशल्य वाढीला लागेल.

1) आकलनार्थ वाचन -

वाचन हे स्वयं-अध्ययनाचे महत्वाचे साधन आहे. आकलन व स्मरण हे वाचनाचे मुख्य हेतू असतात. उपघटक - वाचनासाठीची बैठक, अवधान केंद्रीकरण, गती, प्रवाहीत्व, प्रकटवाचनातील उच्चारण व आवाज, वाचनकालातील बोधन.

वरील घटकांबरोबर वाचन विषय, त्यातील आशयाचे स्वरूप, काठिण्य, नाविण्य या सर्वांचाच परिणाम वाचन कौशल्यावर होतो. वाचन कौशल्य वाढीसाठी विद्यार्थ्यांना अनुवाचनाची गरज असते. प्रगट वाचन हा त्यासाठीचा सरावाचा मार्ग असतो. मूक वाचन हे मुख्यत्वे आकलन स्मरणासाठी केले जाते.

त्यासाठी शिक्षकांनी प्रगट व मूक वाचनाची प्रात्यक्षिके दाखवावेत. वाचनाचा भरपूर सराव घ्यावा. वाचनानंतर निवडक व मार्मिक प्रश्न विचारून त्यांना झालेल्या आशयाच्या आकलनाचा अंदाज घ्यावा. वाचनाची गती वाढविण्याचे उपाय सांगावेत. वाचनाची गोडी वाढविण्यासाठी वाचन साहित्य द्यावे. वाचनाची प्रेरणा द्यावी. स्पर्धा व बक्षिसे द्यावीत.

3) लेखन कौशल्य -

उपघटक - लेखनातील सुवाच्यता, भाषा, शुध्दता, अर्थपूर्णता, लेखनातील आशयाची मांडणी, योग्य भाषेचा वापर, लेखन शैली, पानावरील मजकुराची मांडणी गती. इ.

शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांचा शब्दसंच वाढविण्यासाठी उपाय करावेत. लेखन कौशल्यातील उपघटक सुधारण्यासाठी प्रयत्न करावेत. सुवाच्यता, शुध्दता वाढविण्यासाठी दैनंदिन शुध्दलेखना सारखे उपक्रम घ्यावेत. अर्थपूर्ण योग्य मांडणी करून लेखन कसे करावयाचे याची प्रात्यक्षिके दाखवावीत.

4) टिपण कौशल्य -

विद्यार्थ्यांना अभ्यासात टिपणे काढता येणे गरजेचे असते. अभ्यासात श्रवण अथवा वाचन करताना मिळणाऱ्या महत्वाच्या माहितीची नोंद करून ती नंतरच्या वाचनासाठी व स्मरणासाठी वापरणे योग्य ठरते. महत्वाच्या माहितीचे स्मरण ठेवण्यासाठी आणि योग्य तेथे त्याच्या प्रत्यावाहनासाठी टिपणे खुपच उपयोगी

पडतात. परीक्षेपूर्वीच्या अभ्यासाच्या उजळणीसाठी टिपणांचा वापर केला तर कमी वेळात भरपूर अध्ययन विद्यार्थ्यांना करता येते. त्यामुळे स्वयं-अध्ययनासाठी टिपण कौशल्याचे तंत्रशुद्ध प्रशिक्षण विद्यार्थ्यांना देणे महत्वाचे आहे. याचा पाया माध्यमिक शिक्षणात घालणे योग्य आहे.

उपघटक -

- 1)विस्तृत आशयाचे प्रभावी व परिणामकारक श्रवण/वाचन
- 2)आशयाचे सुयोग्य आकलन
- 3)आशयाचे तात्कालिक व जुजबी विश्लेषण व त्यातून महत्वाच्या मुद्द्यांची नोंद
- 4)अचुक व मोजक्या शब्दामध्ये मुद्द्यांची नोंद
- 5)मुद्द्यांच्या नोंदीचा योग्य क्रम
- 6)टिपणाला स्मरण सुलभ अशा शीर्षकाची निवड
- 7) दीर्घ टिपणांचे संक्षिप्त व अतिसंक्षिप्त टिपणांची एकत्रित मांडणी.

त्यासाठी शिक्षकांनी वरील सर्व उपघटकांचे प्रात्यक्षिके दाखवून विद्यार्थ्यांचा सराव घ्यावा. जलद स्मरणासाठी व प्रत्यावहनासाठीच्या टिपणांचा उपयोग निश्चित करणे.

5) निरीक्षण कौशल्य -

शिक्षकाने अध्यापनात केलेले विविध कृती फलकावरचे लेखन व रेखाटन, वापरलेली विविध शैक्षणिक साधने यांचे काळजीपूर्वक केलेले निरीक्षण विद्यार्थ्यांना स्वयं-अध्ययनास खुपच साहाय्यभूत ठरते. पाठ्यपुस्तकांचे वाचन करतानाही त्यात असलेल्या आकृत्या, तक्ते, चित्रे, आलेख यांच्या निरीक्षणातून विद्यार्थी खुपच आशय आकलन करू शकतो. डोळ्याबरोबरच इतर ज्ञानेंद्रियांच्या साहाय्यानेही आकलन केले पाहिजे. या आकलनासाठी निरीक्षण नेमके कसे करावे याचे प्रशिक्षण घेणे आवश्यक आहे.

त्यासाठी विद्यार्थ्यांना ज्ञानेंद्रियांच्या साहाय्याने अभ्यास कृतीवर अवधान केंद्रिकरण करण्याचा सराव व मार्गदर्शन देणे.

6) रेखाटन कौशल्य -

भरपूर माहिती सुलभ व रंजक पध्दतीने देण्यासाठी आकृत्यांचा चांगलाच उपयोग होतो. त्याशिवाय केवळ शब्दांनी आकलन होणार नाही अशा आकृत्यांचा चांगलाच उपयोग होतो. आकृत्यांच्या आधारे देऊन ती मूर्त व आकलन सुलभ करता येते. विद्यार्थ्यांना भूगोल, विज्ञान, गणित या विषयांमध्ये रेखाटन करावे लागते. चित्रकला, हस्तकला यांच्या संदर्भातील रेखाटने करावी लागतात.

त्यासाठी शिक्षकांनी रेखाटन करावयाच्या आकृतीची सैद्धांतिक माहिती देणे, कागदावरील जागेची निवड, आकृतीचा आकार, मापे, प्रमाण बद्धता व अचुकता साधने हाताळण्याचे कसब कोणती साधने केव्हा वापरावयाचे, आकृतीचे नामकरण, सजावट, शीर्षक या बाबींचे विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिके दाखवून सराव घ्यावा.

7) स्मरण कौशल्य -

परीक्षांचा बराचसा भाग हा माहितीच्या स्मरणावर आहे. त्यामुळे परीक्षेतल्या यशासाठी विद्यार्थ्यांना या क्षमतेच्या जास्तीत जास्त विकासाची गरज असते. स्मरणाची ही प्रक्रिया प्रयत्नाने कौशल्यपूर्वक करता येते.

भूतकालीन अनुभवांचे मानसिक पुनरुज्जीवन म्हणजे स्मरण होय व्यक्तीने ज्ञानेंद्रियांच्या साहाय्याने घेतलेला प्रत्येक अनुभव मनामध्ये धारण केला जातो व योग्य चेतकाने त्याचे पुनरुज्जीवन होऊ शकते म्हणजे स्मरणाचे तीन टप्पे 1) ग्रहण - अनुभूतीचे 2) धारणा 3) स्मरण 8) नियोजन कौशल्य -

वरील सर्व कौशल्यांच्या प्राप्तीनंतर अध्ययनात कोणते कौशल्य, केव्हा, कोणत्या प्रकारे व किती प्रमाणात वापरावयाचे त्याचा क्रम कसा ठेवायचा, विद्यार्थ्यांच्या कुवती, त्याला उपलब्ध असलेली कौटुंबिक, भौतिक व सामाजिक परिस्थिती, आशय, उपलब्ध वेळ व मार्गदर्शन अशा अनेक बाबी लक्षात घेऊन या कौशल्यांनुसार अध्ययनाचे नियोजन करावे लागते.

या नियोजनाचे कौशल्यही आपल्या विद्यार्थ्यांना प्राप्त व्हावे यासाठी शिक्षकाने विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करणे आवश्यक आहे.

विद्यार्थ्यांने वरील सर्व कौशल्यानुसार आपले अध्ययन केले तरच स्वयं-अध्ययन कौशल्य आत्मसात होईल.

सारांश -

स्वयं अध्ययनासाठीची कौशल्ये, श्रवण कौशल्य, वाचन कौशल्य, लेखन कौशल्य, टिपण कौशल्य, निरीक्षण कौशल्य, रेखाटन कौशल्य, स्मरण कौशल्य, अभ्यासाचे नियोजन ही सर्व कौशल्यांचे मार्गदर्शन विद्यार्थ्यांना करून सराव घेतल्यास विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता सुधारते.